

classified as not numerous. For its contingent, the problem of development is on the lower positions, rather than the satisfaction of its own utilitarian-pragmatic needs.

Thereby, the motivational determination of self-realized volleyball players in sports reflects the content and characteristics of sports activities.

Key words: *sport, motivation, self-realization, sports activity, volleyball.*

УДК 373.3:159.922.74

Л. М. КУЛАКОВА, Р. С. КУЛАКОВ

ГІДНІСТЬ ТА МОРАЛЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ

Стаття присвячена вивченню змісту понять «гідність», «почуття власної гідності», «моральність», «мораль» як філософсько-етичних категорій. Авторами досліджується зміна поглядів на проблему гідності людини та її моральності у історичному аспекті. Зокрема, здійснено аналіз поглядів на зазначену проблему представниками античності, римського стоїцизму, середньовічної схоластики, епохи Відродження, Нового часу, епохи Просвітництва, філософами-ідеалістами XVIII-XIX ст., неокласичними філософами кінця XIX – початку XX ст. та сучасними філософами та психологами. У статті аналізуються основні критерії та чинники гідності людини. Визначено основні напрями осмислення проблеми моральності та гідності людини у психології та філософії.

Ключові слова: *гідність, почуття власної гідності, моральність, мораль, честь, моральні почуття, самоповага, самооцінка, самосвідомість, самопізнання.*

Статья посвящена изучению содержания понятий «достоинство», «чувство собственного достоинства», «нравственность» как философско-этических категорий. Авторами исследуется изменение взглядов на проблему достоинства человека и его нравственности в историческом аспекте. В частности, осуществлен анализ взглядов на указанную проблему представителями античности, римского стоицизма, средневековой схоластики, эпохи Возрождения, Нового времени, эпохи Просвещения, философами-идеалистами XVIII-XIX ст., неоклассическими философами конца XIX – начала XX ст. и современными философами и психологами. В статье анализируются основные критерии и факторы достоинства человека. Определены основные направления осмысления проблемы нравственности и достоинства человека в психологии и философии.

Ключевые слова: *достоинство, чувство собственного достоинства, нравственность, честь, нравственные чувства, самоуважение, самооценка, самосознание, самопознание.*

Постановка проблеми. Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини різними філософськими школами, труднощі емпіричного вирішення особистістю проблем екзистенціального самовизначення (пошуку відповідей на запитання про природу й цінності людини), а отже, й розв'язання практичних завдань моральності – ціннісного ставлення до іншої людини, обумовлюють важливість окресленої проблематики саме в теперішній історичний момент, коли відбуваються радикальні зміни світоглядних і ціннісних основ суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі філософські та етичні аспекти людської гідності висвітлюються у працях Р. Апресяна, Г. Бандзеладзе, О. Дробницького, П. Кравченко, В. Лозового та педагогів Н. Ємузової, Ф. Кадол, В. Сухомлинського, Н. Третьяк, С. Удовицької та ін.

У психологічній науці природа гідності людини висвітлюється через: самоставлення (І. Бех, О. Колишко, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Н. Сарджвеладзе, І. Чеснокова та ін.); інтегровану самооцінку (А. Бандура, М. Вагнер, У. Джеймс та ін.); самоцінність й самоповагу (Ч. Кулі, В. Маралов, В. Савельєв, В. Сафін та ін.); моральну самосвідомість (М. Боришевський, Б. Братусь, І. Булах, Р. Павелків, В. Столін та ін.).

У світовій психологічній науці різні аспекти почуття власної гідності розглядали Ч. Кулі (через структуру «дзеркального Я»), Г. Оллпорт (специфіка зрілості особистості), А. Маслоу (в рамках потреб особистості), К. Роджерс (через самоприйняття особистості), Дж. Хетті (самоставлення особистості), Дж. Каган (висвітлює гідність особистості), М. Якобі (самоцінність особистості), Т. Шибутані (визначає критерії почуття власної гідності).

Вітчизняні вчені (І. Бех, І. Булах, М. Боришевський, О. Колесник, В. Рибалка та ін.) у своїх дослідженнях звертаються до людської гідності, особливостей розвитку почуття власної гідності в онтогенезі особистості як структурної одиниці самоставлення й підґрунтя поваги до себе; детермінанти моральності особистості, котра пов'язана із самооцінюванням, мотивації щодо самоудосконалення й духовної передумови, що попереджає моральні конфлікти.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні та філософсько-психологічному аналізі змісту понять «гідність», «почуття власної гідності», «мораль», «моральність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з перших мислителів, хто спробував здійснити аналіз поняття гідності людини, був Демокрит, який зводив гідність до внутрішньої мотивації й саморегуляції людини. Він рекомендував не казати й не робити нічого поганого, навіть якщо людина залишається наодинці сама із собою та вчитися більше соромитися самого себе, ніж інших [15].

Виходячи із своєї ідеалістичної системи вічних ідей, Сократ розглядав мораль та гідність як природжені поняття, що вкорінені за межами пізнання, почуттів, у потойбічному світі ідей [11]. Платон у своїх діалогах про мораль вважав гідність засобом збереження влади та підкреслював, що тільки «обраний» знає справжнє благо, володіє гідністю та має цінність для інших [17]. Арістотель відмічав, що гідність людини тим вища, чим більше багатства та вміння обрати вірний шлях серед обставин [1]. Вперше категорії честі та гідності почали активно досліджуватися представниками римського стоїцизму – Л. Сенекою, М. Аврелієм, Епіктетом. Зазначені філософи стверджували, що честь і гідність – це вищі людські цінності, без яких життя не має сенсу [11]. Один з головних постулатів їх школи, що ріднить погляди стоїків з сучасною екзистенціальною парадигмою, звертає нашу увагу на те, що людина не може бути абсолютно вільною, оскільки вона живе за законами того світу, в який потрапляє, проте, вона може усвідомити й прийняти природний хід життя та з гідністю грати ту роль, яка їй накреслена. Людині необхідно зберегти свою сутність, свою гідність в будь-яких найскладніших обставинах. Представник середньовічної схоластики Фома Аквінський стверджував, що, така інтелектуальна чеснота, як розсудливість, має пряме відношення до дієвого здійснення моральної мети – не просто правильно мислити, але й жити гідно. Вона бере участь в ситуації вибору засобів для гідної поведінки, що вимагає розумної оцінки обставин [11].

Більш глибоке теоретичне обґрунтування поняття «гідності» починається з епохи Відродження, коли гідність людини визнавалася як її сутнісна здатність до самоствердження, самовираження, самоактуалізації й самодостатності. Гуманісти XIV-XVI ст. Л. Валла, Д. Манетті, Піко делла Мірандола, Ф. Петрарка проголошували принцип високого покликання людини. Людина сама є творцем своєї власної форми; від її волі й бажання залежить, чи буде вона вищою істотою або ж виродиться в нижчу істоту. Людина не спирається ні на Бога, ні на своє походження, а, виключно, на саму себе, на свою гідність, незалежно від її соціального статусу й станової приналежності [11].

Ідеї філософів Нового часу були орієнтовані на природознавство, тісний зв'язок з проблемами методології наукового пізнання, в якому вони вбачали головний зміст морального й соціального оновлення людства, утвердження людської гідності, свободи й щастя. Так, Т. Гоббс ставив гідність людини в залежність від її особистих здібностей й чеснот, які й створюють її могутність [7]. Представник просвітництва Ж.-Ж. Руссо, як і багато його сучасників, пов'язував почуття власної гідності зі свободою вибору й наполягав, що відмовитися від своєї свободи – це означає відмовитися від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від її обов'язків, що є несумісним з людською природою. За його позицією, людину звеличує моральна гідність, яка походить не від розуму, а від серця. Філософ-просвітитель К. Гельвецій зазначав, що особистість повинна відстоювати свою гідність навіть всупереч тиску оточення [11]. До найбільш відомих етичних вчень, створених філософами-ідеалістами, належать вчення німецьких філософів XVIII-XIX ст. І. Канта та Г. Гегеля. Так І. Кант у своєму вченні значну увагу приділив проблемі людської гідності з позиції абсолютної свободи й особистої моральної відповідальності кожної людини. Формулюючи положення категоричного імперативу, він стверджував самоцінність людської особистості й безумовність гідності людини [12]. Г. Гегель наукове розуміння поняття гідності ставив вище за релігійне. На місце кантівського абстрактного морального суб'єкта він ставив особистість, що на практиці реалізує об'єктивні цілі. У вченні Гегеля про мораль є думка про те, що порушення етичних принципів та норм руйнує людину не тільки морально, але й як особистість з певними ціннісними орієнтирами та гідністю [6]. Поділяючи ідею І. Канта про людську гідність, як безумовну цінність кожної людини, інший класик німецької філософії Й. Фіхте вбачав гідність людини в самому факті її існування, як носія Духу. Втім Ф. Шіллер акцентував на стримуючій афекти вольовій складовій Духу: влада моральної сили над потягами складає свободу духу й виявляється в гідності [11].

Представники неокласичної філософії кінця XIX – початку XX ст. А. Шопенгауер, а далі С. К'єркегор, Ф. Ніцше продовжили вивчення природи людини та її гідності через проблему волі. Як основа гідності розглядалася не лише свобода волі, як утримання від афектної влади інстинктивної сфери, але й як свобода в межах раціонального вибору, свобода думок, зокрема, в сфері моральності [11]. Автор «теорії справедливості» Дж. Роулс розглядав почуття власної гідності як «первинну цінність» людини, яка включає, по-перше, відчуття людиною своєї власної значущості, її тверде

переконавання в тому, що її концепція власного блага, життєвого плану заслуговує реалізації, і, по-друге, упевненість у власних здібностях та готовність виступити суб'єктом побудови свого щастя [11].

Розгляд вище зазначених досліджень філософів дає змогу виділити наступні критерії гідності людини: моральність людини (включаючи спрямованість на пріоритетність інтересів іншої людини над власними); розсудливість, інтелект людини й свобода формування думок; особистісна відповідальність (за конкретний моральний вибір і своє життя в цілому); свобода й відповідальність творення власного «Я», самовдосконалення й вольове керування собою. У філософській літературі приділялась мінімальна увага дослідженню проблеми гідності людини. Деякі аспекти даної проблеми піднімалися в працях В. Соловйова, який не мислив реалізації власної гідності людини без необхідної духовної допомоги й наполягав на тому, що центральним призначенням людини є злиття з Богом.

Сучасна філософська думка (О. Шишкін, О. Дробницький, Г. Бандзеладзе, С. Серебренікова, О. Золотухіна-Аболіна, Р. Апресян, В. Кузнецов, В. Кондрашов, В. Барков, В. Малахов, П. Кравченко, В. Савельєв, М. Юрій, В. Лозовий, О. Подолько та ін.) виходить з того, що постановка питання про моральні цінності торкається проблеми сутності людини, а сутнісне буття людини є можливим тільки як буття гідне [11; 14].

Філософи розглядають почуття власної гідності як переживання людиною власної цінності й ствердження її, можливо, всупереч обставинам; як форму моральної самосвідомості особистості; як джерело її моральної активності; як особистісне ціннісне судження, яке відображає узгодженість реального та ідеального «Я» людини. В основі почуття власної гідності вбачається потреба особистості в реалізації свого прагнення до морального самовираження. Гідність, з філософської точки зору, – це об'єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, потреба й власна оцінка людиною своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе. Почуття гідності успішно розвивається й функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків та прав людини й громадянина. Воно укріплюється, якщо індивід усвідомлює й переживає те, що вільно й повно може виявити свої здібності та можливості, реалізувати свою активність і творчість. Тому почуття власної гідності виступає у вигляді синтетичної самооцінки моральних якостей у їх системній єдності.

Люди з високим рівнем почуття власної гідності значно більше задоволені своїм життям, більш самостійні й менше підпадають під чужий вплив. Їх позитивне ставлення до себе й почуття впевненості у власних силах сприяють аналогічному ставленню й до оточуючих. Вони нерідко стають лідерами в своїх колективах; відповідають моральному зразку: добрі, чесні, стійкі, справедливі; поведуться достойно – не принижують себе й інших; чинять гуманно й справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить; не йдуть на підлість, наклеп, інтриги, тому що не бажають робити зла й зраджувати людське в самих собі; вони відчують глибоку відповідальність перед власною особистістю.

Варто зазначити, що останнім часом суттєво збільшується зацікавленість цією темою. У практиці кризових психологічних служб і консультацій провідним напрямком діяльності є надання психологічної допомоги потерпілим від насильства й завдання моральних збитків. У галузі освіти активно досліджуються й впроваджуються результати наукових досліджень щодо застосування психологічних технологій виховання гідності в школі.

Звернемось до сутності понять «мораль» і «моральність». В етиці під поняттям «мораль» розуміють такі оцінно-імперативні способи засвоєння дійсності, які регулюють поведінку людей у діапазоні добра і зла. А. Гусейнов, один із провідних фахівців у цій галузі, зазначав, що мораль виступає як «панування розуму над афектами, як прагнення до вищого блага; як добра воля і безкорисливість мотивів; як здатність жити в людському суспільстві; як людяність і суспільна форма відносин між людьми». Як вважає А. Гусейнов, мораль або моральність – це є певна специфічна якість, суттєва сторона практичної діяльності, суспільної поведінки людей [8].

У філософській науці існують діаметрально протилежні погляди щодо співвідношення понять «моралі» та «моральності». Так, деякі вчені вважають ці поняття синонімічними, інші – обстоюють думку про необхідність їх розрізнення. Відповідно до однієї з точок зору, мораль – це форма свідомості, а моральність – сфера практичних вчинків, звичаїв, норів. Згідно з іншою, мораль – це регуляція поведінки засобом суворо фіксованих норм, психологічного примушування і контролю, групових критеріїв і суспільної думки, а моральність – це сфера моральної свободи особистості, коли суспільні та загальнолюдські вимоги збігаються з внутрішніми мотивами.

Серед вчених, які не ототожнюють зміст зазначених вище понять, можна назвати В. Біблера, котрий вважав, що людина може мати низький рівень моральності, але при цьому бути моральною

особистістю. Вчений розглядав поняття «мораль» як сукупність ідей про добро і зло, справедливість і несправедливість, відповідальність і безвідповідальність та ін., а під моральністю розумів конкретну моральну діяльність людини [11].

Зазначені феномени розглядалися як тісно взаємозалежні В. Блюмкіним, Г. Гумницьким і Т. Цирліною, котрі підкреслювали, що моральність є специфічною характеристикою моралі, тобто здатністю особистості здійснювати моральні вчинки, згідно з внутрішніми спонуканнями, діяти в ім'я загального блага й блага іншої людини [3]. У психологічному ракурсі моральність, як стверджував М. Боришевський, не можна обмежувати лише певними внутрішніми аспектами чи моментом поведінки. Вона народжується, визріває, формується і функціонує у моральній поведінці. Вчений наголошує, що моральність є головною складовою духовності, яка дає можливість особистості осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить, зрозуміти: життя – це боротьба зі злом в ім'я добра [4]. У поняття «моральність» (мораль) О. Дробницький включав цілу низку явищ або феноменів, наділених ціннісним значенням: дії і вчинки індивідів, а також спільну поведінку груп і цілих мас людей; моральні відносини, що виступають у соціальних групах як «справедливі», «гуманні» й «альтруїстичні»; ціннісні властивості індивідів (феномени свободи волі, спонукань, мотивів, устремлень морального мислення та мови) [9].

У цілому, ми дотримуємося такої позиції: універсальність суспільної моралі полягає в тому, що вона пронизує всі сторони соціальної активності людини (її діяльність, особистісні позиції й ціннісні орієнтації). В індивідуальній моральній свідомості, як одній з форм суспільної свідомості, відображаються як соціальні умови життя особистості, так і багатство способів вирішення нею морально-етичних ситуацій, що сприяє нормативно-ціннісному засвоєнню навколишнього світу.

Як підкреслює В. Малахов, поняття «честь» пов'язане із суспільною оцінкою і визнанням моральних досягнень та достоїнств людини як представника певної групи людей чи виконавця конкретної соціальної ролі. Честь як форма самосвідомості додає індивіду певного морального статусу відповідно до його приналежності до тієї чи іншої конкретної (соціальної, професійної, національної чи вікової) групи людей. Почуття честі визначається як переживання особистістю своєї цінності, визнаної значущими іншими [14].

Поняття «гідність» утверджує принципову цінність індивіда як представника людства, тим самим указуючи на моральний стандарт його самооцінки. В основі почуття власної гідності лежить потреба особистості в реалізації свого прагнення до морального самовираження, тоді як почуття честі ґрунтується на потребі ствердження власного морального «Я» серед інших і визнання його громадською думкою.

Учені, котрі здійснюють дослідження у галузі психології особистості, розглядають гідність як найважливішу моральну якість, інтегративність людської реальності, вищу цінність в особистісному зростанні (О. Асмолов, Є. Ісаєв, О. Леонтьєв). Розуміння людиною власної самоцінності зростає. Чим нижче значення цінностей, тим нижче гідність особистості. Життєвий шлях особистості – це історія її переживань (Л. Виготський). У філософському й психологічному планах осмислення проблеми почуття власної гідності визначається за такими напрямками:

- гідність і сенс життя, загальнолюдські цінності (Є. Трубецької, Г. Тульчінський);
- гідність і відповідальність (М. Бердяєв, О. Вейнінгер);
- гідність як можливість людини бути самоцінністю (Г. Банзеладзе, І. Кант);
- гідність як інтегративна характеристика цілісності людини (Є. Ісаєв, В. Слободчиков);
- розуміння універсальності людини (Б. Ананьєв);
- гідність і воля, самоповага, «Я-Концепція», вищі моральні почуття (Л. Виготський, Дж. Мід, Ю. Орлов, В. Столін, І. Чеснокова, Т. Шибутані);
- гідність і вчинок (М. Бахтін, С. Рубінштейн);
- гідність і рефлексія, самопізнання, самооцінка, самосвідомість (Б. Паскаль, Л. Фейербах, Д. Юм);
- право на гідність особистості кожного (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Еріксон).

Дослідження Д. Ельконіна дозволили поглибити теорію психічного розвитку дитини, дати характеристику структурі й змісту цього процесу. Створена ним теорія, за визначенням В. Давидова, уточнила й розвила ідеї, що склалися в працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Лурії, О. Запорожця, охарактеризувала зовнішні умови, джерела, фактори й рушійні сили розвитку. Базовими для нашого дослідження з'явилися праці психологів, де гідність розглядається як умова, внутрішній регулятор і образ прояву саморозвитку особистості. Почуття власної гідності активізує самопізнання, саморегуляцію, надає нові сили самовихованню, спрямовує самоактуалізацію людської поведінки. Ослаблення й витиснення старих, твердих форм регулювання йде швидше, скоріше відбувається

становлення нових внутрішніх регуляторів поведінки. Проте Ю. Зайцева почуття власної гідності розглядає в двох аспектах: психологічний феномен і особистісна диспозиція, тобто схильність поводити себе згідно з усвідомленням власної гідності та гідності іншої людини. Таким людям притаманні високий рівень розвитку моральності – післяконвенційний рівень моральної свідомості; гуманність чи «людяність» – ставлення до людини як до більш значущої цінності, ніж збереження моральних норм та принципів; внутрішня відповідальність особистості; тяжіння до самореалізації. Дослідницею доведено, що специфіка «почуття власної гідності», як особистісної диспозиції, полягає в необхідному поєднанні високого рівня розвитку трьох компонентів: когнітивного – усвідомлення безумовної цінності людини, що виявляється в моральному ставленні до іншого; емоційного – переживання власної цінності як безумовної, високий рівень самоповаги; конативного – стійкої реалізації даних відносин у поведінці, високого рівня саморегуляції [10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, вивчення змісту понять «гідність» і «почуття власної гідності», «моральність» як філософсько-етичних категорій дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Гідність – особлива цінність суб'єкта, яка може бути вивчена завдяки властивостям своєї природи. Це почуття полягає в неприйнятті особистістю асоціальних дій (відмові від таких вчинків) і спрямованості на здійснення моральних (гідних) учинків (за умови наявності усвідомленої вольової саморегуляції). Сприйняття людини, як носія гідності, означає ціннісне ставлення й повагу до неї, визнання її прав, а також високу вимогливість.

2. Гідність, можна розглядати як диспозицію, інтегральну рису, що представлена складним утворенням внутрішнього світу особистості й постає через усвідомлення індивідом власних можливостей, прагнення до самореалізації й саморозвитку.

3. Почуття власної гідності проявляється в емоційному переживанні – ставленні до себе й інших як до цінності.

4. Гідність – це одна із найскладніших складових моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що проявляється в усіх галузях діяльності та суспільних відносинах. Процес формування гідності особистості варто визначати через усвідомлення людиною норм, правил суспільного життя, організованість самоконтролю, особливості самооцінки.

5. Критеріями гідності є: фізичні якості індивіда, соціальний статус людини, рівень її матеріального добробуту, суспільно-значуща праця, сукупність її громадянських прав і вільностей. Суттєвими є й суб'єктивні чинники: моральність людини, її свобода та внутрішня незалежність, схильність брати на себе відповідальність, розвиненість волі, а також здатність до самовизначення й самореалізації. Специфіка моральної самосвідомості суспільства визначає особливості зміни критеріїв оцінки гідності людини.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Евдемова етика. Книга Г (III) / Аристотель // Вопросы философии. – 2002. – № 1. – С. 153–164.
2. Асмолов А. Г. Непройдённый путь : от культуры полезности к культуре достоинства / А. Г. Асмолов // Культурно-историческая психология и конструирование миров. – М. : Изд-во «Ин-т практ. психологии»; Воронеж «МОДЭК», 1996. – 687 с.
3. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1981. – 64 с.
4. Боришевський М. Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності / М. Й. Боришевський. – Київ : Академвидав, 2010. – 416 с.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Академ. Проект, 2008. – 767 с.
7. Гоббс Т. О могуществе, ценности, достоинстве, уважении и достойности / Т. Гоббс // Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М. : Гасоцэк, 1936. – Ч. 1, гл. X. – С. 86–96.
8. Гусейнов А. А. Мораль / А. А. Гусейнов // Общественное сознание и его формы / предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – М. : Политиздат, 1986. – С. 144–202.
9. Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности / О. Г. Дробницкий. – М. : Просвещение, 2003. – 204 с.
10. Зайцева Ю. Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Ю. Е. Зайцева. – М. : РГБ, 2003. – 180 с.

11. История этических учений : учебник / под ред. А. А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2003. – 911 с.
12. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. 1797. Ч.2. // Кант И., Гегель Г., Шеллинг Ф. Немецкая классическая философия в 2 т., т. 1. – М. : Эксмо-Пресс, Харьков : Фолио, 2000. – 784 с.
13. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
14. Малахов В. А. Этика : курс лекцій : навч. посіб. / В. А. Малахов. – 3-те вид. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.
15. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / общ. ред. М. А. Дынника. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. – 238 с.
16. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Р. В. Павелків. – Рівне, 2005. – 455 с.
17. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.

References

1. Arystotel. Evdemova etyka. Knyha H (III) / Arystotel // Voprosy fylosofyy. – 2002. – № 1. – S. 153–164.
2. Asmolov A. N. Neproidennyi put : ot kultury poleznosti k kulture dostoinstva / A. N. Asmolov // Kulturno-ystorycheskaia psykholohyia y konstruyrovanye myrov. – M. : Yzd-vo «Yn-t prakt. psykholohyy»; Voronezh «MODЭК», 1996. – 687 s.
3. Bliumkyn V. A. Myr moralnykh tsennostei / V. A. Bliumkyn. – M. : Znanye, 1981. – 64 s.
4. Boryshevskiy M. Y. Doroha do sebe. Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti / M. Y. Boryshevskiy. – Kyiv : Akademydav, 2010. – 416 s.
5. Vyhot'skiy L. S. Pedahohycheskaia psykholohyia / L. S. Vyhot'skiy / pod red. V. V. Davydova. – M. : Pedahohyka-Press, 1999. – 536 s.
6. Hehel H. V. F. Fenomenolohyia dukha / H. V. F. Hehel. – M. : Akadem. Proekt, 2008. – 767 s.
7. Hobbs T. O mohushchestve, tsennost, dostoinstve, uvazhenyy y dostoinosty / T. Hobbs // Levyafan yly materyia, forma y vlast hosudarstva tserkovnoho y hrazhdanskohe. – M. : Hasots'ek, 1936. – Ch. 1, hl. X. – S. 86–96.
8. Huseinov A. A. Moral / A. A. Huseinov // Obshchestvennoe soznanye y cho formy. / predysl. y obsh. red. V. Y. Tolstykh. – M. : Polytyzdat, 1986. – S. 144–202.
9. Drobnytskyi O. H. Problemy npravstvennosti / O. H. Drobnytskyi. – M. : Prosveshchenye, 2003. – 204 s.
10. Zaitseva Yu. E. Chuvstvo sobstvennoho dostoinstva kak psykholohycheskyi fenomen : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.01 / Yu. E. Zaitseva. – M. : RHB, 2003. – 180 s.
11. Ystoryia etycheskykh ucheniy : uchebnyk / pod red. A. A. Huseinova. – M. : Hardaryky, 2003. – 911 s.
12. Kant Y. Metafyzika нравов v dvukh chastiakh. 1797 Ch.2. // Kant Y., Hehel H., Shellynh F. Nemetskaia klassycheskaia fylosofya v 2t., – T.1. – M. : Эксмо-Press, Kharkov : Folyo, 2000. – 784 s.
13. Leontev D. A. Psykholohyia smysla: pryroda, stroenye y dynamyka smyslovoi realnosti / D. A. Leontev. – M. : Smysl, 1999. – 487 s.
14. Malakhov V. A. Etyka: kurs lektsii : navch. posib. / V. A. Malakhov. – 3-tie vyd. – Kyiv : Lybid, 2001. – 384 s.
15. Materyalysty Drevnei Hretsyy. Sobranye tekstov Heraklyta, Demokryta y Эпykypa / obsh. red. M. A. Дынныка. – М. : Hos. yzd-vo polyt. lyt., 1955. – 238 s.
16. Pavelkiv R. V. Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkylnomu vitsi : dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07 / R. V. Pavelkiv. – Rivne, 2005. – 455 s.
17. Platon. Dyalohy / Platon. – M. : Mysl, 1986. – 607 s.

L. Kulakova, R. Kulakov DIGNITY AND MORAL: PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL CONTENTS

The article is devoted to the study of the content of the concepts of «dignity», «self-esteem», «morality», «moral» as philosophical and ethical categories, and the analysis of the interdependence of these psychological phenomena.

The authors investigate changes in the views on the problem of human dignity and its morality in the historical aspect. In particular, an analysis of the views on the problem presented by representatives of antiquity was carried out (Democritus, Socrates, Aristotle), Roman stoicism (Seneca, Marcus Aurelius, Epictetus), medieval scholasticism (Thomas Aquinas), the Renaissance (Lorenzo Valla, Giannozzo Manetti,

Francesco Petrarca), modern history (Thomas Hobbes), the Age of Enlightenment (Jean-Jacques Rousseau, Claude Adrien Helvétius), philosophers-idealists of the XVIII-XIX centuries (Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Schiller), neoclassical philosophers of the late nineteenth and early twentieth centuries (Arthur Schopenhauer, Søren Aabye Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, John Bordley Rawls) and modern philosophers and psychologists (Shishkin, O. Drobytskyi, G. Banceladze, S. Serebrenikova, V. Malakhov, V. Lozovy, M. Borishevsky and others). The article analyzes the main criteria and factors of human dignity; levels of development of personal dignity; components of human dignity.

The main directions of comprehension of the problem of morality and human dignity in psychology and philosophy are defined.

Key words: *dignity, self-esteem, morality, moral, honor, moral feelings, self-respect, self-evaluation, self-awareness, self-knowledge.*

УДК: 159.98: 615.85

С. А. ЛИТВИНЕНКО, В. М. ЯМНИЦЬКИЙ

ПСИХОТЕРАПІЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

У статті здійснено обґрунтування цілей, особливостей теорії і практики дитячої і підліткової психотерапії з урахуванням традицій теоретико-генетичних і організаційно-методичних засад різних її напрямів та сучасних інтегративних процесів.

Ключові слова: *психотерапія, дитяча і підліткова психотерапія, інтегративний підхід, цілі та особливості дитячої і підліткової психотерапії.*

В статье представлено обоснование целей, особенностей теории и практики детской и подростковой психотерапии с учетом традиций теоретико-генетических и организационно-методических основ различных ее направлений и современных интеграционных процессов.

Ключевые слова: *психотерапия, детская и подростковая психотерапия, интегративный подход, цели и особенности детской и подростковой психотерапии.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах психотерапія посідає особливе місце серед різновидів професійної допомоги дорослим, дітям і підлітками. Водночас існує розмаїття напрямів психотерапії та неоднозначність і суперечності в підходах щодо визначення її змісту, принципів та організаційних засад. Усе це актуалізує потреби більш глибокого та повного розуміння особливостей психотерапії як напряму, теорії і практики психологічної допомоги особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Традиції психотерапії беруть витоки з медицини (Б. Карвасарський, С. Кулаков, З. Фрейд, К. Юнг та ін.), а пізніше теорія і практика психотерапії виокремилися в самостійний напрям практичної психології. Така подвійне розуміння діяльності психотерапевта зберігається донині та породжує численні дискусії. Так, Б. Карвасарський з позиції медичного підходу в дефініції «психотерапії» звертається до понять «лікувальний вплив», «хворий», «здоров'я» або «хвороба» тощо, згідно цього психотерапія постає як: система лікувальних впливів на психіку і через психіку на організм людини; специфічна ефективна форма впливу на психіку людини з метою забезпечення і збереження її здоров'я; процес лікувального впливу на психіку хворого або групи хворих, що поєднує лікування та виховання [4].

Психологічні тлумачення психотерапії (Ю. Альошина, О. Бондаренко, Ф. Василюк, Дж. Зейг, Н. Каліна, М. Мьюніон та ін.) зверненні передусім до понять міжособистісної взаємодії та відносин, психологічних проблем і конфліктів, особистісного розвитку, що відображається в таких дефініціях: особливий вид міжособистісної взаємодії, у якому пацієнтам надається професійна допомога психологічними засобами у вирішенні проблем і труднощів психологічного характеру; засіб, що використовує вербальні методи і міжособистісні взаємини з метою допомоги людині в модифікації відносин і поведінки, які інтелектуально, соціально або емоційно є негативними.

Подвійність медичної і психологічної парадигм у розвитку теорії і практики психотерапії зумовили бурхливий розвиток різних напрямів та розмаїття методів психотерапії. За переконанням багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних авторів (К. Бремс, Г. Лендрет, Л. Костіна, Х. Кедьюсон, К. О-Коннор, Ч. Шефер та ін.) найбільш виразною сучасною тенденцією психотерапії дітей та підлітків є взаємодія, інтеграція та взаємовплив стратегій, методів і технік, що забезпечує більш повне розуміння реальності, до якої долучені сучасні діти й підлітки, та ефективність терапевтичного впливу. Інтегративні процеси в ході розвитку теорії і практики психотерапії, згідно К. О-Коннора,